

Розділ 10. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО

Военно-політична історія Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) нерозривно пов'язана з постаттю Дмитра Вітовського – військового та політичного діяча, полковника Галицької армії. В українській історіографії життєвий шлях Д. Вітовського досліджували три покоління українських дослідників, чії праці хронологічно умовно можна поділити на періоди: 1919–1939, 1945–1991, 1991–2021 рр.

Дослідження історії Легіону Українських січових стрільців (УСС) почалося ще під час Першої світової війни. Поштовх цьому процесу великою мірою дали самі стрільці, які вважали, що мусять залишити для нащадків згадку про свою боротьбу за волю України, яку вони започаткували в новітній час. У цей період з'явилася низка публікацій, що ознайомили українство краю зі стрілецьким легіоном, його метою та завданнями. Першою з них, якщо не брати до уваги численних статей у періодичній пресі, була праця Володимира Темницького, члена Головної Української Ради та Української бойової управи, «Українські Січові Стрільці (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху)», яка вийшла 1915 р. у Відні. Там автор проаналізував довоєнний стрілецький рух, вказав на його значення та безпосередній зв'язок із Легіоном УСС. У роботі зазначалося, що головна мета стрілецьких змагань є боротьба за українську державність; наголошувалося на її надзвичайно великій популярності серед галицько-українського суспільства.

Дослідження військової та громадсько-політичної діяльності Д. Вітовського розпочалося відразу після його трагічної смерті на початку серпня 1919 р. В «Українському прапорі», ймовірно, тодішній редактор газети Степан Баран опублікував першу статтю про військовика і політика під заголовком: «Дня 4 серпня 1919 згинув трагічною смертю, впавши з розбитого польською граничною сторожою літака коло Ратибора на пруській Шлезії, один з чільних провідників галицько-українського стрілецтва, полковник Дмитро Вітовський»¹. Розпочав він словами, з якими погодилися всі наступні покоління дослідників: «... смерть – звичайна річ; смерть в бурливі революційні часи – буденна і щоденна справа і не стало би нам сліз оплакувати всі жертви, які ще досі день в день падають в ім'я збудування кращого завтра. Але жертва, яку український народ складає в особі полковника Вітовського надто велика, бо Він як ніхто інший з молодшого покоління трудився для визволення українського народу з чужого ярма, кладучи особливо на полі військової організації в галицькій Україні основи під державне будівництво, будучи при тім приміром великої особистої відваги і посвяти»².

¹ Український прапор. 1919. 20 серпня. Ч. 3. С. 2.

² Там само.

Перші штрихи біографії Д. Вітовського, написані редактором «Українського прапору» в серпні 1919 р., стали основою всіх подальших біографістичних праць про цього військового і громадсько-політичного діяча. Про дитинство Д. Вітовського в автора було небагато інформації: «... родився в 1887 р. в селі Медуха Станиславівського повіта як син убогого селянина ходячого шляхтича. Ходив до польської гімназії в Станиславові (української тоді там ще не було), проживаючи в нищих класах в бурсі о. Николая; в вищих класах покинув цю москвофільську бурсу, як це робили і всі інші свідомійші бурсаки Українці, і пробивався з року в рік уділюванням лекцій. Вже в гімназії перевищав своїх товаришів буйним поетичним чуттям, підприємчивістю, енергією і вимовою. Був головою і душею тайного просвітно-артистичного кружка станиславівських гімназистів Українців, котрого члени в неділі і свята розїздилися по доокресних селах з відчитами і концертами»³.

Студентські роки Д. Вітовського і перші кроки його громадсько-політичної діяльності висвітлені фрагментарно: «По зложенню матури записався Покійний на право на львівським Університеті, проживаючи здебільша в Станиславові і продовжуючи даліше просвітно-організаційну роботу. Був членом української радикальної партії і з запалом організував в Станиславівщині та на Покутті товариства “Січ”, де зродилася перша ідея пізнього стрілецтва. Брав участь в пам’ятній демонстрації на львівським університеті дня 1 липня 1910 р., в якій упав Адам Коцко і з прочими учасниками демонстрації дістався до львівської в’язниці та перебув опісля відомий процес проти 101 українських студентів у Львові, був засуджений і видалений з львівського університету; право покінчив в Кракові»⁴. Згадано про участь Дмитра Вітовського в організації втечі в листопаді 1911 р. Мирослава Січинського, який перебував у в’язниці за вбивство 12 квітня 1908 р. намісника Галичини Анджея Потоцького.

Характеризуючи діяльність Д. Вітовського в передвоєнні роки, редактор «Українського прапору» зауважив: «Відбувши однорічну військову службу і зложивши правничі іспити став кандидатом адвокатури в канцелярії адвоката д-ра Партицького в Станиславові»⁵. Набагато насиченішими фактами і подіями стали фрагменти біографії Д. Вітовського, пов’язані з Першою світовою війною та Українською революцією 1917–1921 рр. Передусім автор виділив його участь у Легіоні УСС: «З вибухом світової війни зголосився Покійник до українського легіону і як командант сотні став грати відразу визначну роллю в стрілецтві. Перебув цілу карпатську кампанію 1914/15, все стоячи в перших рядах, люблений і поважаний всіма за свою незвичайну відвагу. В часі відвороту Москалів в червні 1915 на чолі невеликого стрілецького відділу перший переправився через Дністер, заняв давню столицю українських володарів – Галич і на галицьким ратуші завив український синьо-жовтий прапор та обняв на кілька днів команду над цим старинним нашим городом, неначе предбачаючи, що невдовзі прийде для нього година дійсного визволення. Цим своїм кроком наразив собі Покійний начальну австрійську команду, котра за це хотіла відобрати Йому офіцерську рангу»⁶. Після

³ Український прапор. 1919. 20 серпня. Ч. 3. С. 2.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

поранення, на початку 1916 р., Д. Вітовський повернувся до січового стрілецтва, приєднався до процесу організації українського шкільництва на Волині.

Уперше вже в 1919 р. з'ясовано роль Д. Вітовського в організації Листопадового зриву 1918 р. у Галичині, організації військової справи в ЗУНР, соборницьких процесах у краї: «Львівський комітет, що вже від вересня 1918 р. приготував переворот в краю, порозумівся зі стрільцтвом і це визначило Покійника до обняття команди у Львові. В останніх днях жовтня м. р. являється Пок. Вітовський у Львові, бере живу участь в засіданнях Української Національної Ради присвячених справі переведення перевороту і коли в дни 31 жовтня 1918 переговори українських політиків з тодішнім Намісником Гуйном в справі добровільної передачі влади Укр. Нац. Раді розбилися, Вітовський видає послідні зарядження що до оружного заняття Львова українськими військами в ночі з 31 жовтня на 1 падолиста 1918, забезпечивши собі перед тим нейтральність німецького і угорського штурмового батальону. Пам'ятний ранок 1 падолиста 1918 застає Вітовського командантом українського Львова, занятого ним при помочі горстки січових стрільців і 1 200 старих українських ополченців.

Прийшло у Львові до оружно́ї розправи з Поляками. Перемучений і обезсиленний складає він команду на це, щоби при творенню першого українського правительства – державного секретаріату – під проводом д-ра Костя Левицького в дни 10 падол. 1918 обняти в нім секретаріат військових справ. Як державний секретар залишається Покійний першою організацією української армії в Галичині, уступаючи опісля місце полковникови Курмановичеви. Цілою душею був за сполукою західної України з Наддніпрянщиною в одну народню республіку і в справі проголошення цієї сполуки в дни 3 січня 1919 відогравав визначну роль»⁷.

Автор статті схарактеризував коротко ще один важливий епізод життєвого шляху Д. Вітовського – його участь в українській делегації на Паризькій мирній конференції, куди той виїхав наприкінці квітня 1919 р. разом із Михайлом Лозинським. Аналізуючи останні дні життя Д. Вітовського, редактор «Українського прапору» наголосив: «Рвався дальше до чинного оружного діла визволяти Україну з чужих кайдан. І тут знайшов смерть. Впав як герой на чужій, не своїй землі, а рідня історія запише Його ім'я золотими буквами поруч імен славних козацьких гетьманів»⁸.

Одним із перших досліджень, присвячених історії ЗУНР, стала монографія Михайла Лозинського «Галичина в 1918–1920 рр.», видана Українським соціологічним інститутом у 1922 р., в якій автор поставив собі завдання «дати огляд політичної історії української Галичини в часі творення української державности»⁹. Значну увагу він присвятив постаті Д. Вітовського.

Михайло Лозинський констатував входження полковника Вітовського до складу Тимчасового державного секретаріату ЗУНР як державного секретаря військових справ¹⁰. Водночас він зазначив, що вісім державних секретарів належали до Української націонал-демократичної партії, а «поза ними Вітовський і Макух належали до радикальної партії»¹¹.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. С. 3.

¹⁰ Там само. С. 43–44.

¹¹ Там само. С. 44.

Автор достатньо лаконічно схарактеризував керівництво обороною Львова 1–21 листопада 1918 р.: «Українське військо заняло Львів під командою отамана Дмитра Вітовського, який одержав за се ступінь полковника. Занедужавши з перевтоми, Вітовський зрікся команди, яку переняв полковник Григорій Коссак. Під кінець оборони Львова як команданта покликано отамана Стефаніва, дотеперішнього команданта Золочева, надаючи йому ступінь полковника»¹².

Найбільше цікавила пізніших дослідників-науковців участь Д. Вітовського в делегації УНР на Паризькій мирній конференції. 7 травня 1919 р. він із Михайлом Лозинським та Олександром Кульчицьким прибули до Парижу і приєдналися до згаданої вище єдиної делегації, в якій вже представниками Західної області Української Народної Республіки (ЗОУНР) були Василь Панейко (віцеголова делегації) і Степан Томашівський (радник делегації). За словами М. Лозинського, «однак ся формальна одноцільність не була висловом дійсних відносин. Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делегації, висланими Директорією, і делегатами Державного Секретаріату різкий внутрішній розлім. Для Панейка і Томашівського проголошення зєдинення неначе не існувало: вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава, яку тільки вони мають право заступати на Міровій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народної Республіки. Формально вони зберігали одноцільність Делегації, але в дійсности старалися свою діяльність в галицькій справі як найбільше держати в тайні від Делегації, для чого устроїли своє окреме бюро, якого акти велися окремо від актів Делегації»¹³. На його думку, після 7 травня 1919 р. цей розлам ще більше погіршився: «Ми з Вітовським стояли на тім, що Делегація повинна бути справді одноцільна, значить всі наріди й рішення Делегації і її виступи перед Міровою Конференцією повинні бути ділом спільної праці цілої Делегації. Тимчасова самостійність Західної Области УНР повинна знаходити вислів у внутрішнім процесі діяльности, а саме в тім, що в галицькій справі Делегація повинна числитися з голосом делегатів Державного Секретаріату і не піти проти їх думки, – але це не в тім, що Делегації нема до галицької справи і до діяльности делегатів Державного Секретаріату ніякого діла. Зокрема виступи перед Міровою Конференцією в галицькій справі повинні робитися на основі рішень цілої Делегації, щоб не виходило так, що делегати Державного Секретаріату роблять одно, а Делегація друге, і від імені Делегації, щоб галицька справа мала за собою авторитет цілої України»¹⁴. У цій ситуації М. Лозинський і Д. Вітовський «рішили обмежитися до діяльности в розмірах можливих при зберіганню одноцільности Делегації»¹⁵.

Передусім М. Лозинський і Д. Вітовський брали участь у засіданнях «Міжсоюзної комісії для заключення перемир'я між Польщею і Україною», створеної Найвищою радою Паризької мирної конференції, до якої входили представники США, Великобританії, Франції та Італії. Її очолював генерал Луїс Бота – член англійської делегації. Вже на засіданні комісії 8 травня 1919 р. голова делегації УНР Григорій Сидоренко представив голові комісії делегацію Державного секретаріату

¹² Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. С. 47.

¹³ Там само. С. 115.

¹⁴ Там само. С. 115–116.

¹⁵ Там само. С. 116.

ЗОУНР. М. Лозинський у монографії навів протокол засідання, зокрема питання голови комісії генерала Л. Боти і відповіді М. Лозинського та Д. Вітовського¹⁶. На наступному засіданні Комісії 12 травня 1919 р. запропоновано українським і польським представникам проєкт договору про перемир'я. Вся делегація УНР вирішила в умовах, що склалися на початок травня 1919 р., прийняти цей проєкт. Водночас М. Лозинський і Д. Вітовський виступили зі заявою, де запропонували певні зміни до проєкту договору на користь української сторони. 13 травня 1919 р. на засіданні комісії делегація прийняла проєкт перемир'я в первісній редакції. Однак це засідання комісії було останнім, в якому брав участь Д. Вітовський, оскільки польська сторона відмовилася підписати цей проєкт договору про перемир'я¹⁷.

Михайло Лозинський детально схарактеризував подальшу участь делегації Державного секретаріату ЗОУНР на Паризькій мирній конференції, а також участь Д. Вітовського в підготовці документів делегації, що стосувалися тих чи тих рішень органів Паризької мирної конференції, зокрема обговорення проєкту Статуту для Східної Галичини в червні 1919 р.¹⁸.

Відомий історик Іван Крип'якевич у 1932 р. у статті в «Літописі Червоної Калини» вперше звернув увагу на культурно-освітню, освідомлювальну працю УСС 1916–1918 рр., й серед іншого – на роботу Д. Вітовського на Волині¹⁹. Автор статті визначив труднощі, з якими зіткнувся сотник Д. Вітовський, приїхавши на Волинь на початку лютого 1916 р.: «... призначено його до праці в Ковлі, як “вербункового офіцера”, тобто з обов'язком приєднувати місцевих Українців до УСС. Але від початку ніхто не вірив в успіхи такої акції, – уважано її навіть небажаною, – і в дійсності сотник мав підготувати освідомлюючу освітню працю. Вітовський знайшовся на цьому незнаному собі терені в дуже тяжкому становищі, – не приділено йому до помочі ні одного стрільця, кілька місяців сам один мусів двигати весь тягар праці. На місці в Ковлі не було майже українського населення, всіх православних вивезли Росіяне, лишилися переважно самі Жиди. Зпоміж української інтелігенції проживав у Ковлі одинокий Марко Луцкевич (пізніший посол у варшавськiм соймі), агроном по фаху, повний одушевлення для народньої праці, ідейний, роботящий, – він став до помочі Вітовському і при його вказівках сотник міг нав'язати звязки з селом»²⁰.

Сам І. Крип'якевич у цей період Першої світової війни працював у Бюро культурної допомоги, листувався з Д. Вітовським, добре орієнтувався в культурно-освітніх проблемах Волині: «Вітовський в першу чергу розглядав стан освітньої справи. На Волині були до того часу тільки російські школи, треба було робити заходи, щоб на їх місце відкрити українські і тим способом захопити виховання молоді у свої руки»²¹. У листі від 2 травня 1916 р. (з якого залишився в І. Крип'якевича тільки витяг), Д. Вітовський обґрунтовував такі плани: «Шкільні будинки по селах є доволі гарні, часом дуже гарні, адаптації можна перевести силами і коштами селян. Опісля хочу оподаткувати всі села, так, щоби з евентуальною

¹⁶ Там само. С. 122–125.

¹⁷ Там само. С. 126–132.

¹⁸ Там само. С. 133–162.

¹⁹ І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 2. С. 7–11.

²⁰ Там само. С. 7.

²¹ Там само. С. 7–8.

матеріальною поміччю держави кошт удержання шкіл зовсім зняти з Галичини»²². Д. Вітовський вважав, що школи можна відкрити в таких селах: Вижва Нова, Мизово, Кошари Нові, Миляновичі, Торговище, Любитів, Витоніж, Білашів, Порськ Великий, Радошин. Тоді навчання велося в єдиній школі у Вижві Старій завдяки заходам залізничного поручника Амброза Епштайна; там від 1 травня 1916 р. навчав Євфимій Кужіль – учитель церковно-приходської школи.

За словами українського історика, у травні 1916 р. комісаріат УСС у Ковелі збільшено до п'яти осіб, і від цього часу освітня праця розвивалася активніше. З перших помічників Д. Вітовського він виділив стрільця Палашука («був секретарем і правою рукою сотника; як звязковий приїздив він частіше до Львова за книжками і іншими освітніми середниками і привозив вісти з Волині, яких не можна було переслати поштою»)²³ і четаря Михайла Гаврилка – наддніпрянця.

Іван Крип'якевич всіляко підтримував діяльність Дмитра Вітовського на Волині: «... для допомоги шкільній акції, яку розпочинав Вітовський, Бюро культурної помочі в червні 1916 р. передало до Ковля три паки книжок вартістю 827 корон, а саме 1 450 шкільних підручників, 286 книжок до діточих бібліотек і 500 корон готівкою на інші потреби»²⁴.

Іван Крип'якевич вперше проаналізував особливості характеру, зокрема й психологічні, відомого січового стрільця: «Вітовського особисто знав я небогато, говорив з ним мабуть тільки один раз, коли він з Волині приїхав до Львова. На основі цього короткого знайомства і переписки виробив я собі характеристику його особи, не знаю, чи вповні вірну. Це була людина замкнена в собі, трохи шорстка і понура; не легко виявляв свої внутрішні цінності і тільки інстинктивно можна було відгадати глибокі почування, якими він був переповнений. Був це спартанець, строгий для себе і інших. Цілою душею ненавидів кривих доріг, отсього ходження “на шварц”, всяких “штудерацій”. Здається він добре почувався на фронті, де життя було просте і нескомпліковане, де був тільки приказ і обов'язок. На Волині, в окупованій стрефі, відносини були більш складні. Тут треба було рахуватися і з австрійською владою (яку часто репрезентували офіцери поляки), і з домаганнями Коша, що вислав сюди стрільців, і з опінією Галичини, і з недовірчивістю волинського мужика; треба було пам'ятати, що це війна й обов'язують воєнні закони і рівночасно працювати для майбутньої України, – перестерігати обов'язуючих приписів і обминати їх, де тільки вдалося. Тут треба було якраз “штудерувати”, ходити “на шварц”, бути львом і лисом. Вітовський цього не вмів робити, – це було проти його природи. А коли вже мусів важитися на якийсь крок, що не був у згоді з “приписами”, то здається, мусів наперед звести з собою важку боротьбу і довго потім це пам'ятав. Це викликало у ньому стан перечулення, підзорливість, жаль до людей, переконання, що його не доцінюють, критикують, зневажають, – врешті ті несподівані вибухи лихого гумору, яких певно сам опісля жалував. Це була душа незвичайно праведна, чиста, характерна»²⁵.

²² І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 2. С. 8.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. С. 11.

У монографії «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках»²⁶, виданій 1934 р. у Берліні, В. Кучабський неодноразово характеризував Д. Вітовського як політика і військовика. У першій частині монографії – «Виникнення Західноукраїнської держави у Східній Галичині» – він оцінив «український військовий переворот у Східній Галичині» достатньо критично: «Легке захоплення Львова підрозділом української таємної спілки чисельністю приблизно 1 500 членів розцінювалося як успіх, що частково здивував самих заколотників, оскільки вони розраховували швидше на невдачу. Проте, наскільки хорошими заколотниками були українці, настільки ж вони були поганими воєначальниками. На чолі таємної спілки, а тепер на чолі українських військ опинився майор легіону Дмитро Вітовський. Палкий патріот, проте не солдат і не державний діяч, він зі своїми соратниками спрямував усю увагу на те, щоб переворот вдався й українці вирвали для себе владу. Однак вони жодним чином не виявилися готовими ні до того, що безпосередньо після перевороту повинна розпочати свою діяльність у країні єдина військова організація з єдиним командуванням, ні до того, що терміново повинна була розпочатися всеохоплююча, попередньо детально спланована, військова операція в самому Львові та на річці Сян, аби обов’язково зірвати очікуване польське повстання у Львові та запобігти військовому наступу на річці Сян війні з Польщею за Східну Галичину»²⁷.

Так само критично оцінює В. Кучабський позицію Д. Вітовського на Паризькій мирній конференції, куди останній виїхав, за словами автора, 7 травня 1919 р. разом із М. Лозинським. У третій частині монографії автор зазначив, що «найслабшою виглядала дипломатична проникливість прихильників тієї точки зору, що передбачала повне збереження єдиної української держави, а також усіх українських претензій як щодо Польщі, так і щодо Росії, дт. Михайла Лозинського та Дмитра Вітовського. Вони протестували проти того, що Марголін та Шульгін обіцяли перспективу федерації України з Росією, оскільки це суперечило національно-державній доктрині. Вони заперечували щодо діяльності Панейка та Томашівського, оскільки їх відокремлена кампанія суперечила принципу української державної єдності. Вони також вимагали акцентування уваги на прагненні України національної державності, а не на тому, що Україна могла би стати фактором у боротьбі проти більшовизму. Незрозумілим залишалося лише те, з якою метою вони взагалі приїхали в Париж і шукали там справедливості та підтримки, якщо попередньо вирішили не долучатися до жодних умов країн Антанти. Тому ноти, якими лідер даного напрямку, Г. Сидоренко, бомбардував мирну конференцію, належали до найменш втішних еманцій українського політичного духу. Цим дилетантам, які не мали жодного поняття про тодішнє політичне становище у світі, здавалося, що в Антанти можна було б “викликати інтерес до України” фантазіями про “Україну як бастион для захисту Дарданелл, Суецького каналу, Перської затоки та Індії”»²⁸.

У 1920–1930-х роках найбільше видано праць мемуарного жанру. Їхніми авторами ставали колишні свідки й учасники визвольних змагань українців

²⁶ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках. Львів, 2015. 448 с.

²⁷ Там само. С. 98.

²⁸ Там само. С. 241–242.

у період Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. Вони лише фрагментарно і, звичайно ж, суб'єктивно висвітлюють окремі епізоди воєнно-політичної діяльності Д. Вітовського. До кращих творів мемуарної літератури стрілецької доби належать спогади Мирона Заклинського, Миколи Голубця, Олени Степанів, Степана Шухевича, Миколи Угриня-Безгрішного, Михайла Галушинського та інших авторів²⁹.

Питання, пов'язані з підготовкою та проведенням Листопадової національної революції, участі в ній Д. Вітовського, відображені у працях Дмитра Паліїва, Олекси Кузьми та Костя Левицького³⁰.

Постать Д. Вітовського згадували в перших узагальнювальних працях з історії Легіону УСС, які вийшли в середині 1930-х років. Передусім це колективні роботи «Українські Січові Стрільці, 1914–1920» та «Історія українського війська», ґрунтовне дослідження Осипа Думіна «Історія Легіону Українських Січових Стрільців»³¹. Їхні автори, окремі з яких були свідками й учасниками досліджуваних подій, використали великий фактичний матеріал і поряд з аналізом збройної боротьби стрілецтва, розглянули й деякі інші питання.

Наступною працею в міжвоєнний період ХХ ст., присвяченою військовій і громадсько-політичній діяльності Д. Вітовського, стала брошура Мирона Заклинського «Дмитро Вітовський: спроба життєпису і характеристики»³². З цього приводу автор у 1967 р. зазначив: «Тридцять років тому видав був у Львові редактор Б. Романенчук мій короткий і частинний нарис про життя і діяльність Д. Вітовського. З огляду на об'єм тієї книжечки (32 сторінки розміру шіснадцятки) не подав я там усього, що знав про нього. І знання моє було тоді скупіше, тай події не мали тоді відповідної перспективи»³³.

Осип Думін фахово підготував статтю методологічного спрямування «Полк. Дм. Вітовський у спогадах (кілька заміток і побажань)», в якій у вступі заува-

²⁹ Заклинський М. «А ми тую стрілецькую славу збережемо». Спомини з визвольної війни. Львів: Всесвіт, 1936. Ч. 1–2; Голубець М. Рік грози і надій 1914. Львів: Укр. бібліотека, 1934; Степанів О. На передодні великих подій. Власні переживання й думки, 1912–1914. Львів: Червона Калина, 1930; Шухевич С. Видиш, брате мій (8 місяців серед УСС-ів). Львів: Червона Калина, 1930; Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців. 1923; Рогатин; Львів; Київ: Журавлі, Ч. 1. Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915. Львів: Діло, 1934; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів, 1928. Ч. 1; Ч. 2. Львів, 1929; Ч. 3. Львів, 1930.

³⁰ Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. Львів, 1929; Кузьма О. Листопадкові дні 1918 р. Львів, 1931; Левицький К. Великий Зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів: Червона Калина, 1931.

³¹ Українські Січові Стрільці, 1914–1920 / за ред. Б. Гнаткевича та ін. Репринтне відтворення з вид. 1935 р. Львів: Слово, 1991; Крип'якевич І., Гнаткевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упоряд. Б. Якимович. 4-те вид., змін. і доп. Львів: Світ, 1992; Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936.

³² Заклинський М. Дмитро Вітовський: спроба життєпису і характеристики. Львів: Всесвіт, 1936. 32 с.

³³ Заклинський М. Дмитро Вітовський. Громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового зриву, секретар військових справ ЗОУНР. Нью-Йорк: Вид-во «Червона калина», 1967. С. 122–123.

жив: «Культ великих згл. провідних людей не зробився ще в нас співтворчим чинником нашого національного життя. Тільки Шевченко зосередив на собі любов і пошану нації, опанував всі її почування і веде її за своїм духом. Інші ж наші історичні постаті, коли вони не блиснули генієм Хмельницького або Франка, мусять числитися з тим, що попадуть в категорію тих нещасних “забутих діячів” (до О. Кониського прилип вже цей епітет як шевська смола), що їх споминається раз на десять-двацять літ якоюсь скромною часописною статтею»³⁴.

На основі видань, передусім спогадів Січових стрільців, що вийшли до 1936 р., О. Думін наголосив: «Складений з тих причинків портрет Д. Вітовського є симпатичний; він відразу зеднує собі глядача гармонією високо ідейних прикмет. Перший воєнний міністр ЗОУНР виходить на ньому безкорисний український патріот-державний, як людина наскрізь пройнята вищими національними ідеалами і як обовязковий не жаліючий себе вояк. Сотня Вітовського могла сміло змагатися за боєві лаври зі сотнею В. Дідушка: а зробив “сотню Вітовського” славною в легіоні сам командант, що служив всюди стрільцям своїм приміром. Так як любили його, Вітовського, так не любили стрільці ні одного старшини в легіоні. Недаром І. Балюк, як оповідає М. Заклинський, висловився при одній нагоді, що за таким командантом пішов би і в огонь. Щодо популярності то Д. Вітовський не мав серед Стрілецького Війська ніякої конкуренції»³⁵.

Праця М. Заклинського викликала певні зауваження в О. Думіна, який розпочав першим дискусію щодо стану дослідження військової та громадської діяльності Д. Вітовського: «... своєю брошурою, хочай вона така худощава об'ємом – зробив автор значну прислугу традиції нашої визвольної боротьби. Пожаліти приходиться, в ній зовсім немає дати уродження Вітовського. Вмістити її повинно було само видавництво у передмові, куди (на стор. 4) вона аж впрошується. Вкралися в текст автора деякі недогляди та похибки. І так на стор. 8. сказано, що сотня Вітовського вийшла, при кінці вересня 1914 р. “з трьома іншими сотнями на фронт”, а власне на партизантку. В дійсности вона вийшла з двома іншими сотнями: то є Будзиновського і Горука. На стор. 17 каже Заклинський: “Весною (1916. р. – О. Д.) дістав сотник Вітовський з Коша УСС чотирьох помічників. Між ними був і четар Гаврилко, що до московської травневої офензиви працював в Луцьку”. Трохи нелогічно – четар Гаврилко не прийшов отже з Коша а з Луцька до Ковля, до сот. Вітовського. Дальше він пробув в Луцьку не до травневої офензиви, під котрою розуміється офензива ген. Макензена (початок 2 травня під Горлицями) в 1915 р. а до офензиви ген. Брусілова, що зачалася 4 червня 1916 р. Не знати чому, треба догадуватися, що ізза усталених тісних раміців брошури, не розповів актор нічого про діяльність Вітовського на Наддніпр. Україні, а особливо після входу австро-угорських військ на Поділля в березні 1918 р., коли то Вітовського призначено командантом агітаційного загону УСС. (в групі полк. Іца). Про це писав вже М. Заклинський в одному зі своїх споминів, а і в брошурі повинен був згадати про це»³⁶.

³⁴ Думін О. Полк. Дм. Вітовський у спогадах. (Кілька заміток і побажань). *Літопис Червоної Калини*. 1936. № 11. С. 4.

³⁵ Там само. С. 5.

³⁶ Там само.

Осип Думін, підсумовуючи аналіз праць і спогадів про Дмитра Вітовського у 1920–1930-х роках, констатував: «А всеж таки дотепер написане про Вітовського не дає нам повної характеристики цієї людини, навпаки ставляє перед нами ряд великих запитників. В першій мірі, був Вітовський волевою натурою чи ні, чи було в йому щось з вождя і авторитетного провідника чи не мав він цих прикмет? Проблематика зогляду на становисько Вітовського в історії воєнної боротьби – дуже важна»³⁷.

Так, постать Д. Вітовського як авторитетного січового стрільця, державного секретаря ЗУНР привернула увагу значної частини українських дослідників-науковців, журналістів, мемуаристів. Проблематика досліджень 1920–1930-х років різноманітна: родинне оточення, здобуття освіти; участь у Легіоні Українських січових стрільців на фронтах Першої світової війни; культурно-освітня праця на Волині та Поділлі в 1916–1918 рр.; організація і реалізація Листопадового зриву 1918 р.; праця на посаді державного секретаря військових справ ЗУНР (ЗОУНР); діяльність у складі української делегації УНР на Паризькій мирній конференції (травень 1919 – липень 1919 рр.). Більшість досліджень і спогадів цього періоду присвячені якомусь одному етапу військової та громадської діяльності Д. Вітовського. На найбільш узагальнювальне дослідження біографії претендує брошура М. Заклинського, а історіографічну дискусію щодо висвітлення діяльності Д. Вітовського започаткував О. Думін у «Літописі Червоної Калини» в 1936 р. Дослідження 1920–1930-х років стали основою для праць та дискусій українських істориків у подальші періоди розвитку української історіографії.

Після Другої світової війни радянська історіографія не може похвалитися дослідженнями діяльності Д. Вітовського. Виняток становить стаття Олександра Карпенка «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.»³⁸, в якій автор ствердив: «Д. Вітовський – син священника з Станіславщини. В 1910 р. за участь у політичній демонстрації був виключений з Львівського університету. В 1911 р. організував втечу з тюрми студента М. Січинського, який вбив цісарського намісника в Галичині А. Потоцького. В роки війни за виступ проти заборони австрійського уряду вшанувати пам'ять Т. Шевченка був відданий до військового суду. На його світогляд зробили великий вплив революційний рух у Західній Україні і революція в цілій Росії. Д. Вітовський загинув у березні 1919 р. під час авіакатастрофи»³⁹. Варто зазначити, що в цих твердженнях О. Карпенка є певні описки та помилки («син священника», дата загибелі, чинники впливу на формування світогляду). Така оцінка викликала гнів ортодоксів радянської історіографії і комуністичного режиму, адже всі національні діячі – «українські буржуазні націоналісти». В органі Центрального комітету Комуністичної партії України газети «Радянська Україна», у рецензії на згадану статтю О. Карпенка, І. Компанієць писав: «В такий спосіб автор (Карпенко О.) перефарбував запеклого буржуазного націоналіста Д. Вітовського у “вождя” повсталих мас. Розписавши на стор. 77 удавані “заслуги” цього сотника укра-

³⁷ Там само.

³⁸ Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 72–81.

³⁹ Там само. С. 77.

їнських січових стрільців, автор випустив все, що характеризує Вітовського як лютого ворога українського народу»⁴⁰.

Тривалий період в українській історіографії найкращою науковою працею про Д. Вітовського залишалася робота М. Заклинського «Дмитро Вітовський. Громадський діяч. Стрільцький ідеолог. Вождь листопадового зриву. Секретар військових справ ЗОУНР»⁴¹. Вона складається з 11 розділів: 1. «Гімназійні роки»; 2. «Університетські роки»; 3. «Сотник Вітовський – ідеологічний і політичний провідник усстрільців у полі»; 4. «Діяльність Вітовського на Волині»; 5. «З діяльності Вітовського в рр.1917–1918»; 6. «Листопадовий зрив»; 7. «Вітовський як секретар військових справ»; 8. «На дипломатичній праці в Парижі»; 9. «Трагічний лет»; 10. «Особистість Вітовського»; 11. «Кінцеве слово».

Про гімназійні роки Д. Вітовського в Станиславівській гімназії писав М. Заклинський на основі своїх спогадів, а також – спогадів проф. К. Кисілевського, колишнього нотаря Є. Стебновського, М. Лозинського. Шкільні товариші – К. Кисілевський і Є. Стебновський – дали таку характеристику гімназисту Д. Вітовському: «Був він імпульсивний, з буйною фантазією, товариський, відважний, підприємливий, та давав спонуку до різних культурних починів. Уже тоді виявляв особистість і сильний характер. Професори шанували його. Нераз говорив їм відкрито те, що думав. У науці був він середній учень, любив історію і літератури, читав багато белетристики, не мав таланту до математики і фізики»⁴².

Мирон Заклинський зазначав, що «коли спалахнула I світова війна, Головна Українська Рада візвала відозвою нашу молодь, ще не належну до австрійського війська, вступати до легіону Українських Січових Стрільців... Вітовський відразу почав виявляти себе не лиш як добрий військовик, але також як політично вироблена людина, з талантом провідника...»⁴³.

Звичайно, колишній підхорунжий УСС не міг оминати увагою державотворчу працю Д. Вітовського у 1918 р. – першій половині 1919 рр. «Роззброєння Австрії, підготоване в послідньому дні в найбільшій поспіхом і виконане малими силами – вдалося – як знаємо – зразково. Львів перейшов у наші руки вперше з 1349 р. Це був найбільший осяг Вітовського за все його діяльне геройське життя...»⁴⁴.

Завершуючи працю, М. Заклинський констатував: «Ні один нарід не забуває своїх героїв, що в обороні батьківщини або для добра тої батьківщини віддали своє життя. Пам'ять про них бережеться як святощі й передається з покоління в покоління, щоб і правнуки тямили, яких прадідів мали, щоб раділи й пишалися ними, щоб гордилися й наслідували та добрий приклад дальшим поколінням давали»⁴⁵.

Незважаючи на брак необхідних матеріалів, джерел, у 1950–1980-х роках все ж таки вийшло майже півтора десятка досліджень, у яких висвітлено окремі

⁴⁰ Радянська Україна. 1958. 10 вересня.

⁴¹ Заклинський М. Дмитро Вітовський. Громадський діяч... 66 с.

⁴² Там само. С. 6.

⁴³ Там само. С. 18.

⁴⁴ Там само. С. 69.

⁴⁵ Там само. С. 62.

аспекти військово-політичної діяльності Д. Вітовського. Це, зокрема, роботи Степана Ріпецького, Никифора Гірняка, Михайла Гуцуляка, Михайла Островерхи та інші⁴⁶. Особливе місце в цьому ряду займає дослідження С. Ріпецького «Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин», що, по суті, стало першою працею, де зроблена спроба аналізу національно-політичної діяльності Легіону УСС. Розпочавши від зародження українського стрілецького руху, автор простежує весь процес його становлення та розвитку, показує тісний взаємозв'язок між стрілецькими формаціями, акцентує увагу на тому, що стрілецтво було першим українським військом новітнього часу.

Значний інтерес серед робіт стрілецької тематики викликає і видання Головної управи братства УСС, яке вийшло в 1967 р. під назвою «За волю України»⁴⁷. Це – збірник статей, спогадів і документів з історії Легіону УСС. Серед його авторів були Володимир Старосольський, Володимир Темницький, Василь Кучабський, Осип Назарук, Дмитро Вітовський, Іван Балюк та багато інших. Особливої уваги заслуговують опубліковані тут документи з історичного архіву УСС (США) та бібліографія до історії стрілецтва, яку уклад С. Ріпецький. Все це дає змогу розглядати збірник як цінне джерело для дослідження біографії Д. Вітовського.

Сучасне покоління дослідників має найкращі можливості для дослідження багатогранної діяльності Д. Вітовського. Сучасна історіографія проблеми поки що обмежується лише двома брошурами Івана Головацького⁴⁸, Володимира Великочія, Богдана Гаврилів⁴⁹ та кількома статтями⁵⁰.

Іван Головацький у монографії узагальнив доробок українських дослідників військово-політичної діяльності Д. Вітовського, виділивши його найголовніші досягнення як організатора Листопадового чину, Галицької армії. Окремі аспекти життєвого шляху Д. Вітовського автор уточнив на основі використання нових джерел.

Характеризуючи ситуацію після судового процесу в лютому 1911 р. проти 101 українського студента, автор цитує витяг із записки Д. Вітовського: «Я був

⁴⁶ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. 396 с.; Гіряк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. Філадельфія: Америка, 1955. 188 с.; Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України зі спогадами й життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. Нью-Йорк; Ванкувер, 1973. 366 с.; Островерха М. Грозна калина в Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1962. 142 с.

⁴⁷ За волю України. Історичний збірник УСС / за ред. С. Ріпецького. Нью-Йорк, 1967. 244 с.

⁴⁸ Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. 64 с.

⁴⁹ Великочій В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919): док. нарис. Коломия: Вік, 1997. 76 с.

⁵⁰ Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/247doc.php>; Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі. *Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День»*. 2011. 20 грудня. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/dmitro-vitovskij.html>; Горак Р. Дмитро Вітовський. *Дзвін*. 1992. № 1–2. С. 130–142; Заброварний Б., Бернадський Б. Штрих до портрета Дм. Вітовського. «*Роде наш красний...*». *Волинь у долях краян і людських документах*. Луцьк, 1995. Т. 1. С. 248–250; Литвин М., Науменко К. Дмитро Вітовський. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті* / гол. ред. Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. Львів, 2009. С. 99–114.

кадетом 55 полку піхоти. Прийшло мені письмо, що Міністерство війни zdeградувало мене до простого, звичайного фельдфебля і перенесло до 9 полку піхоти (Стрий), як “Офіцірешарже унвїрдіг”. Причина – місяць криміналу за 101 (криваві демонстрації на Львівському університеті в 1910 р.). Сего року я приватно довідався, що деградація наступила наслідком донесення Намісництва, що проваджу революційну пропаганду (за 101 була амнесія)»⁵¹. Детально автор дослідження відтворив військовий шлях Д. Вітовського в Легіоні УСС, організацію перебрання влади 1 листопада 1918 р. у Львові та повітах Східної Галичини, діяльність в українській делегації на Паризькій мирній конференції в травні–липні 1919 р.

Іван Головацький вважав, що Д. Вітовський – «це була перша жертва терору проти чільних українських діячів, потім жертвами стали, М. Міхновський, С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера та багато інших»⁵².

Серед наукових студій сучасної української історіографії, безпосередньо присвячених Дмитрові Вітовському, особливою актуальністю відзначається праця Павла Гай-Нижника «Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі»⁵³. Український дослідник на основі нововиявлених джерел доводить, що відомий український державний та військовий діяч загинув не 4, а 2 серпня 1919 р. «Суть помилки полягає в тому, що на той час, фактично один за одним (протягом двох діб) катастрофи зазнали два біплани виробництва “Zeppelin Staaken”, – зазначає історик. – Подібність літаків в очах пересічних випадкових свідків, близькість подій, розголос у пресі, ажіотаж і політична кон’юнктура (доцільність / недоцільність розголосу події в умовах постверсальської Німеччини, протистояння Польщі та УНР тощо) досить швидко заплутали головні деталі (відмінності) катастроф і сприяли виникненню низки подальших плутанин і навіть вигадок у визначенні головних ознак та, зокрема, дат трагедій»⁵⁴.

Апелюючи до висновку Ревізійної комісії Міністерства фінансів УНР у контексті розслідування діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, П. Гай-Нижник констатував, що Д. Вітовський загинув 2 серпня 1919 р. внаслідок катастрофи літака «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» (R-71) під час перельоту з Бреслау до Кам’янець-Подільського⁵⁵.

У статті М. Литвина та К. Науменка «Дмитро Вітовський»⁵⁶ наголошено, що одним із діячів, які «залишили глибокий слід у військово-політичній історії Галичини, був організатор і керівник переможного Першолистопадового зриву 1918 р. у Львові, організатор Галицької армії, перший державний секретар військових справ Західно-Української Народної Республіки полковник Дмитро Вітовський»⁵⁷.

⁵¹ Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину. С. 7.

⁵² Там само. С. 65.

⁵³ Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/247doc.php>; Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі. *Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День»*. 2011. 20 грудня. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/dmitro-vitovskij.html>

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Литвин М., Науменко К. Дмитро Вітовський. Західно-Українська Народна Республіка... С. 99–114.

⁵⁷ Там само. С. 99.

Фрагментарно аналізуючи основні віхи його біографії, історики висували, що «доля поставила 30-річного Д. Вітовського на гребінь Листопадової революції в Галичині»⁵⁸. Микола Литвин та Кім Науменко переконливо доводять, що Дмитро Вітовський зумів сформувати важливий осередок державотворення – Державний військовий секретаріат, який розміщувався у Станиславові в будинку Дирекції залізниць. «У його 18 відділах працювали молоді, але здібні старшини-фронтвики. Саме зусиллями Державного секретаріату 1919 р. Галицька армія вже нараховувала близько 100 тис. вояків, мала 1 400 старшин», – резюмують учені⁵⁹.

У статті констатовано, що «соборницька мрія Д. Вітовського здійснилася 22 січня 1919 р., коли він у складі галицької делегації (36 осіб) був присутній на Софіївському майдані Києва в момент урочистого проголошення Акту Злуки»⁶⁰, однак трагічна загибель перервала його державотворчі змагання. Відзначено також, що «драматично склалася доля його сім'ї. Без засобів для існування Марія з двома малолітніми дітьми пережила немало труднощів»⁶¹.

У ґрунтовному дослідженні «Бої у Львові. 1–21 листопада 1918 року»⁶² Олександр Дедик неодноразово звертався до ролі Дмитра Вітовського в організації державної влади ЗУНР у перші три тижні листопада 1918 р. На відміну від попередників, автор монографії звернув увагу на таємницю відставки отамана Вітовського 2–3 листопада 1918 р., який присвятив п'ятий розділ першої частини, проте остаточної крапки щодо цього питання не поставив, лише висунув робочу гіпотезу.

Так, військова і громадсько-політична діяльність Д. Вітовського неодноразово ставала об'єктом наукових і науково-популярних досліджень українських істориків XX – початку XXI ст. Однак далеко не всі аспекти життєвого шляху Д. Вітовського висвітлено на належному науковому рівні, не повністю використано наявну широку джерельну базу, що зберігається в архівних збірках України, Польщі та ін. Значна частина досліджень виділяється апологетичним підходом у висвітленні багатогранної діяльності цього непересічного військовика і політика. Спогади політиків, військових діячів про Д. Вітовського часто ставали чи не головним джерелом дослідження. Діапазон оцінок українських дослідників діяльності Д. Вітовського достатньо широкий: від виправдання тих чи тих дій цього військово-політичного діяча до нищівної критики його. Дискусійними залишаються, зокрема, оцінки його участі в організації Листопадового зриву 1 листопада 1918 р., діяльності в складі української делегації на Паризькій мирній конференції тощо. Українські дослідники однакові в позитивних оцінках діяльності в Легіоні УСС, уряді ЗУНР як державного секретаря військових справ. Проте на сьогодні відсутнє комплексне дослідження військової та громадсько-політичної діяльності Д. Вітовського.

Андрій Трембецький

⁵⁸ Литвин М., Науменко К. Дмитро Вітовський. Західно-Українська Народна Республіка... С. 106.

⁵⁹ Там само. С. 109.

⁶⁰ Там само. С. 110.

⁶¹ Там само. С. 114.

⁶² Дедик О. Бої у Львові. 1–21 листопада 1918 року. Львів: «Астролябія», 2018. Ч. 1. 192 с.; Ч. 2. 2020. 192 с.